

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ „STUDII DE HUNGAROLOGIE”

**Reprezentarea orașului Cluj-Napoca în istoria
filmului
(de la primele filme până în 1948)**

REZUMAT

Îndrumător științific: Prof. Univ. Dr. Keszeg Vilmos

Doctorand: Tóth Orsolya

Cluj-Napoca

2019

Sumar

Sumar	1
1. Introducere	3
2. Scopul și metodologia cercetării	7
3. Abordări teoretice.....	9
3.1. Aspecte cultural-istorice: relația orașului cu filmul. Definirea noțiunilor (oraș, spațiu, film)	9
3.2. Aspecte antropologice: filmul și memoria, filmarea ca gest de imortalizare	15
3.3. Definirea genurilor de film cercetate	22
4. Lucrări de istorie, de istoria artei, turistice și de istoria filmului, despre istoria orașului.....	25
5. Locații de filmări în Cluj-Napoca. Arhive, proprietari	32
6. Prezentarea istorică a tehnicilor	40
6.1. Forme ale filmului	41
6.2. Aparate de înregistrare și proiecție.....	42
6.3. Filme colorate și filme color	44
6.4. Filme sonore	45
7. Perioadele istoriei filmului urban.....	46
7.1. Despre istoria orașului	46
7.2. Despre istoria filmului.....	48
7.3. Etapele istoriei filmului din Transilvania.....	50
7.4. Prima etapă, 1896–1913	51
7.5. A doua etapă, 1913–1920.....	52
7.6. A treia etapă, 1920–1940.....	54
7.7. A patra etapă, 1940–1948.....	56
8. Genurile studiate	59
8.1. Jurnalele de actualități	60
8.1.1. Studiu de caz.....	75
8.2. Filme artistice	69
8.2.1. Studiu de caz. Mihály Kertész (Michael Curtis): Exilatul (1914).....	75
8.3. Filme documentare	79
8.3.1. Studiu de caz – Documentarea consacării episcopului Áron Márton	90

8.4. Filme de amatori (private).....	94
8.4.1. Studiu de caz – Moștenirea Orbán.....	96
9. Posibile reprezentări imagistice ale orașului.....	110
9.1. Filme mute / filme artistice	116
9.2. Jurnalul de actualități.....	120
9.3. Filme documentare	125
9.4. Filme private / de amatori	127
10. Producători și creatori de filme.....	133
11. Rezumat	145
11.1. Tipologie și date cantitative.	145
11.2. Autorii filmelor despre Cluj-Napoca.....	146
11.3. Soarta filmelor: starea arhivelor	147
11.4. Reprezentarea filmică a orașului Cluj-Napoca.....	149
12. Concluzii.....	151
13. Bibliografie	155
14. Anexe	175
14.1. Harta locațiilor – Cetatea veche, Centrul	175
14.2. Harta locațiilor – Centrul civic.....	176
14.3. Harta locațiilor – Suburbii	177
14.4. Harta locațiilor – Împrejurimi	178
14.5. Zonarea locațiilor	179
14.6. Prezența locațiilor – pe genuri.....	184
14.7. Prezența locațiilor – jurnale de actualitate	190
14.8. Prezența locațiilor – filme mute	194
14.9. Prezența locațiilor – filme artistice.....	197
14.10. Prezența locațiilor – filme documentare	198
14.11. Prezența locațiilor – filme de amatori	200
14.12. Creatori.....	202
14.13. Filme – fișe individuale.....	206
14.14. Baza de date – DVD.....	676

Această cercetare are drept scop analiza producției de filme despre Cluj-Napoca (filme de arhivă, filme artistice, filme private / de amatori din diverse moșteniri). Am întocmit o bază de date ale filmelor descoperite până în prezent care conțin peliculele făcute despre / și în Cluj-Napoca între anii 1896–1948, cercetând și găsind totodată limitele și perioadele istorice ale producției cinematografice. Adunând și analizând filmele găsite am procedat la o însumare a relațiilor dintre oraș și film, precum și a relațiilor dintre realizatori.

De-a lungul secolelor orașul Cluj-Napoca a fost immortalizat în nenumărate scrisori, memorii, lucrări de istorie și de istoria artei, literare și s-au creat mii de desene, picturi, fotografii. Ceea ce are o semnificație definitorie din punctul de vedere al prezentei lucrări este faptul că momente importante sau mai puțin interesante ale istoriei orașului au fost înregistrate și pe film. Orice alt tip de descriere apare în imaginația cititorului ca o imagine fotografică, astfel suma informațiilor existente și memoria formează o imagine virtuală. Oricine își poate face o imagine despre oraș, chiar și cei care nu l-au văzut în realitate, închipuindu-și cele citite și completând în gând fotografiile, privind imaginile cinematografice își montează o imagine proprie asupra orașului.

În anul 2012, când am început cercetările prezente, am avut încă ocazia de a viziona casete VHS și pelicule originale cu imagini cinematografice despre Cluj-Napoca, dar majoritatea acestora au fost digitalizate în anii trecuți de la acea vreme. Când îmi întocmeam lucrarea de masterat am avut ocazia să vizionez la masa de montaj rolele de film făcute de amatori, destinate digitalizării. Ajunsă la însumarea muncii mele de până acum, am posibilitatea de a folosi baze de date, arhive virtuale deschise cercetării. Noile suporturi se bazează pe cele vechi, desenele murale se transformă în picturi, picturile în fotografii, fotografiile în imagini mișcătoare. Ele vor păstra – transformate în arhive de istorie media – imaginea, trecutul, cultura, memoria unui oraș.

Orașul și filmul au o relație cu dublu sens, pe de o parte filmul fixează cu valoare de document imaginea, evenimentele orașului, viața de zi cu zi a locuitorilor, iar orașul, prin existența sa, oferă creatorului spațiul necesar producerii unei lucrări individuale prin care conferă vizibilitate din propriul unghi de vedere, accesibilă și pentru alți privitori.

În cursul acestui mai bine de un secol al istoriei filmului s-au născut nenumărate reprezentări filmice ale orașului. Scopul cercetării mele este colectarea, categorizarea sub formă de bază de date ale acestor reprezentări imagistice (pelicule profesioniste și de amatori / private). Următorul pas este prezentarea contextelor istorice, de istorie media, culturale ale acestor imagini, precum și analiza procesului prin care aceste reprezentări imagistice formează imaginea particulară și publică a Pieței centrale, respectiv a instituțiilor culturale

mai importante (ex. școli, biserici) și implicit a orașului, cum se naște, în urma reprezentărilor cinematografice, o imagine de-acum emblematică a Pieței centrale și implicit a orașului Cluj-Napoca. Cercetările aduc în centrul atenției și evenimentele cu ocazia cărora s-au efectuat filmările (filmarea ca nouă formă de activitate culturală, un nou gest de a produce memorie), cine au fost persoanele care au imortalizat imaginea orașului (o nouă categorie socială în cetate), cu ce scop au fost realizate filmările (o nouă strategie de comunicare) și condițiile în care aceste reprezentări vizuale-narative au dăinuit. Totodată cercetările se îndreaptă și către modalitățile de utilizare a mass media, către contextele și antropologia acestora. Intenția mea este de a releva, cu ajutorul datelor, relatărilor memorialistice privind imaginile, cine au fost persoanele care utilizau și care executau imaginile cinematografice în perioada dată, modul în care aceste instrumente mediatice au fost folosite (condițiile tehnice, obiceiurile, competențele: utilizări la nivel de amatori sau profesionist). Ce anume și în ce fel se imortaliza (metodele de selecție și modelele după care își produceau imaginile), relația dintre sfera privată și cea profesionistă, respectiv ce rol jucau aceste filme în viața oamenilor. Lucrarea detaliază cu lux de amănunte tipurile filmelor realizate despre Cluj-Napoca, genurile folosite, scopul efectuării lor, locul în care sunt păstrate în prezent și cine este proprietarul lor.

Când am început cercetările nu puteam ști cu ce cantitate de filme voi avea de a face, dar aveam să-mi dau seama, în scurt timp, că va trebui să stabilesc o barieră de timp, și anume cea a schimbării ideologice și politice. Evenimentele istorice au fost cele care m-au ajutat, în primul rând, în stabilirea hotarelor, dar în paralel cu evenimentele istorice tehnicile și modul de gândire filmic treceau și ele prin procese de dezvoltare. Am încercat definirea perioadelor în funcție de toate cele trei puncte de vedere și să analizez, în lucrare, peliculele găsite.

Pe baza filmelor descoperite, am împărțit perioada istorică dintre 1896–1948 în patru etape mai mari, în funcție de puncte de vedere istorice și de istorie a filmului. Prima etapă ține până la anul dinaintea izbucnirii primului Război Mondial, 1913, atunci când Jenő Janovics a înființat primul studio de film, la Cluj-Napoca. A doua etapă începe cu primele filmări ale studioului lui Jenő Janovics și se termină în anul semnării Tratatului de Pace de la Trianon, 1920, cuprinzând anii Războiului Mondial. Istoria filmului maghiar numește această perioadă drept epoca de aur a producției de filme mute din Transilvania. Anii de după anexarea orașului la România sunt etapa a treia care durează până la al II-lea Dictat de la Viena, în urma căruia nordul și estul Transilvaniei au fost reanexate la Ungaria. A patra etapă

cuprinde anii de după Dictatul de la Viena și până la încheierea celui de al doilea Război Mondial, în anul 1947, cu Tratatul de Pace de la Paris.

Un punct de vedere important în stabilirea etapelor l-a reprezentat intenția de a contura perioade istorice și de istoria filmului, locale clujene, astfel nu am analizat separat istoria suporturilor, a contextului social, istoric și cultural, ceea ce mi-a fost de folos în prelucrarea, categorizarea și formularea concluziilor legate de filmele regăsite. Oportunitatea concepției de stabilire a perioadelor au demonstrat-o filmele descoperite, astfel perioadele de istoria filmului coincid, în cazul filmelor despre Cluj-Napoca, cu perioadele stabilite inițial pentru cercetare. Fragmentarea pe perioade se bazează, în primul rând, pe evenimente de istoria socială și politică. Aceste evenimente au fost, în același timp, definatorii și pentru oportunitățile producției și utilizării filmelor. Din analiza istoriei tehnicii se poate afla că orașul Cluj-Napoca niciodată nu a ținut pasul cu dezvoltarea, în timp ce acei puțini creatori care aveau acces la camere de luat vederi se străduiau să documenteze viața urbei.

Cele 243 înregistrări găsite în total le-am grupat în patru categorii: jurnale de actualități, filme documentare, filme artistice și filme private / de amatori. Cluj-Napoca a reprezentat și reprezintă și astăzi locul multor evenimente sociale și istorice, particulare și publice. În decursul celor mai bine de o sută de ani de istorie a filmului s-au născut un număr semnificativ de mare de reprezentări filmice ale acestora.

Am cercetat, pentru realizarea acestui studiu, arhivele și atelierele de film publice și colecțiile particulare, iar filmele găsite le-am analizat grupate după gen, plasate în contextul perioadelor istorice și de istoria filmului, iar toate informațiile accesibile le-am stocat într-o bază de date. Cele mai importante surse de date au fost Arhiva Națională de Filme din Ungaria și Arhiva Națională de Filme din România ale căror întreg material referitor la Cluj-Napoca l-am putut studia. Am reușit, totodată, să găsesc filme și în arhivele unor asociații mai mici și în colecții private, majoritatea le-am și digitalizat.

Am găsit în arhive în total 135 jurnale de actualități, filme educative și documentare. Jurnalele amintite se găsesc în arhivele naționale de film ungare și române. Genul artistic este cel mai amplu, s-au produs în total 79 de filme, dar dintre acestea numai 11 s-au păstrat în întregime, precum și fragmente din încă patru filme. Două filme au fost turnate în timpul celui de al doilea Război Mondial, la Cluj-Napoca, copii ale acestora sunt păstrate la Arhiva de Filme din Budapesta. Din cele 79 de filme 76 au fost produse în perioada filmelor mute, 3 filme cu sunet conțin imagini din Cluj-Napoca. Dintre filmele de amatori am prelucrat deocamdată 29. Mai posed 4 role ale căror transcriere este deocamdată imposibilă dată fiind

starea lor precară, ele pot fi vizionate cu un scanner digital cadru cu cadru doar după procese de preservare de specialitate.

În primele capitole ale lucrării trec în revistă conceptele prin analiza relației film-urbe. Majoritatea filmelor din perioada analizată de mine datează din vremea filmului mut. Analizând diferitele modele de comunicare, relația film-memorie și filmul ca ritual, am ajuns la concluzia că toate genurile abordate în prezenta lucrare – fiecare având modalitatea sa proprie – fac posibilă păstrarea amintirilor, povestind în acest fel o istorie, fie ea colectivă sau individuală. Filmul înseamnă reproducere, tot ce se dorește reprodus va trebui să apară în fața camerei de luat vederi exact ca în realitate. Filmul trebuie să reflecte orașul – dacă îl analizăm din punctul de vedere al urbei ca locație –, iar din această „reflectare” va reieși relația dintre autor și oraș, redarea realității immortalizate. Filmul se află la răscrucea dintre experiența vizuală și interacțiunile sociale.

După ce am trecut în revistă temeinic literatura de specialitate privind istoria orașului și a filmului, a urmat întocmirea fișelor de date ale fiecărui film în parte.

Criterii de istoria mass media și de antropologie-media au fost punctele de vedere primordiale pentru interpretarea filmelor (nu analizez mediumul filmului în sine, ci componentele complexe ale utilizării media, laolaltă cu integrarea acestora în viața de zi cu zi, în sfera privată și publică), iar imaginile le privesc ca pe reprezentări culturale, tipare ale unei ere, ale unui context dat.

Lucrarea se bazează pe metode calitative și cantitative. În prima fază a cercetării am totalizat datele fiecărui film găsit, iar al doilea pas al studiului a fost gruparea lor după gen, suport de date, stare existentă. Ajunsă la al treilea pas, intenția mea a fost să interpretez înregistrările găsite, relațiile dintre filme și autorii lor, legătura acestora cu orașul. Prin analiza de conținut, respectiv a datelor cunoscute ale unei părți dintre filme aș dori să prezint locațiile în care s-au făcut filmele, în ce fel orașul a servit drept decor pentru ele, respectiv, în cazul filmelor documentare și a jurnalelor de actualități, locul de desfășurare al respectivelor evenimente immortalizate pe peliculă.

Din cele 243 filme 109 pot fi vizionate în diferite arhive, acestea reprezentând doar 44,96 % dintre filme, despre celelalte pelicule avem numai date. Cel mai slab procent poate fi constatat în cazul filmelor mute. Motivul este că vreme foarte îndelungată nu a existat o instituție sau o firmă care să păstreze înregistrările, mai mult, și în zilele noastre singurele instituții care își asumă acest rol sunt Arhiva Națională de Filme din Ungaria și Arhiva Națională de Filme din România. Apare, accidental, câte o copie din careva colț al lumii, despre care la început abia că se știe ceva, iar identificarea debutează pe bază de presupuneri.

Eforturile în vederea digitalizării sunt la început de drum, astfel pot presupune că în următoarele decenii vor apărea din ce în ce mai multe înregistrări. Arhivele din vestul Europei au o situație mai avantajoasă, deoarece au fonduri mai mari pentru digitalizarea și păstrarea filmelor, decât cele din estul continentului. Oricum, nu este exclus ca pelicule de odinioară din Transilvania și Cluj-Napoca, distribuite pe piața internațională să revină și de pe alte continente. Doar 10,53% dintre filmele cunoscute ale perioadei filmului mut pot fi vizionate.

Existența jurnalelor (46,08%) și a filmelor documentare (51,52%) prezintă un procent mult mai bun, dar sunt mult mai mici șansele ca pelicule din acest gen să fie găsite în număr semnificativ. Digitalizarea rolurilor aflate la Arhiva Națională de Filme din Ungaria s-a încheiat, fragmentele din jurnalele de actualități din Transilvania și mai cu seamă de la Cluj-Napoca au intrat în distribuție internațională restrânsă. În ultimul deceniu au devenit accesibile și on-line materiale documentate în detaliu și digitalizate. Având în vedere că la București încă nu s-a încheiat digitalizarea, există șanse sporite ca pelicule cu jurnale și înregistrări de evenimente să fie descoperite acolo.

Procentul de 100% în cazul filmelor de amatori este înșelător, dar realist, toate informațiile pe care le dețin sunt reale, le cunosc datorită faptului că am văzut înregistrările și am făcut copie digitală după ele. În același timp, acesta este genul care promite cel mai mult în privința apariției unor role încă necunoscute. Acestea sunt acele role, înregistrări ale căror sursă nu sunt instituțiile, ci podurile și pivnițele caselor, piețele de vechituri sau rândul din spate al rafturilor bibliotecilor familiale. Se știe însă, din păcate, că durata de viață ale acestor role este foarte precară, mai ales dacă nu au fost păstrate în condiții corespunzătoare. Ele se pot usca, emulsia se poate topi, astfel că proiectoarele sunt aproape inadecvate pentru a le viziona, dar, desigur, există soluții, datorită tehnologiilor moderne: digitalizarea fiecărui cadru separat, dar acesta este un proces extrem de costisitor.

Majoritatea filmelor găsite au fost turnate în centrul orașului, în primul rând ca o documentare ale unor evenimente importante. Cetățuia a servit drept loc de filmare pentru multe jurnale de actualități și de prezentare a orașului prin imagini panoramice, surprinzând de sus priveliștea orașului. Filmele de amatori au immortalizat și alte obiective renumite ale orașului, cum ar fi Parcul Central și Grădina botanică. La filmele artistice s-au folosit ca fundal tot locuri bine cunoscute, în primul rând Piața Centrală, Cetățuia și teatrul din Piața Avram Iancu. Locuri emblematice la acea vreme și în ziua de azi dobândesc un rol important în filmele de amatori ca și în jurnalele de actualități sau în filmele documentare și artistice. Evenimente speciale din domeniul sportului și culturii s-au păstrat în număr redus de pelicule.

Piețele din Cluj-Napoca folosite drept locuri de filmare se schimbă odată cu schimbarea administrației locale. Demonstrațiile și evenimentele reprezentative nu se mai țineau în Piața Centrală, locul acesteia fiind preluat de rotonda dintre piețele Avram Iancu și Ștefan cel Mare sau pe strada Eroilor. Instituțiile deja existente în perioada studiată a istoriei filmului (universitate, bibliotecă, teatru) erau adesea alese drept locații pentru festivități de inaugurare, chiar dacă clădirile rămăseseră neschimbate.

Întrebările formulate la începutul cercetărilor mele și-au găsit răspunsul. Filmarea ca acțiune s-a transformat foarte mult în perioada analizată și în cei 70 de ani trecuți de atunci. Discursul legat de filme și teoriile legate de film s-au schimbat și ele semnificativ, dar cei 50 de ani prezentați definesc până în ziua de azi trecutul cinematografic al Cluj-Napocăi. Festivalul Internațional de Film Transilvania comemorează an de an epoca de aur a producției de filme mute din Transilvania. Noi și noi studii și rezultate din acest domeniu își fac apariția în fiecare an. Studenții facultăților de film reconstituie, în baza scenariilor existente, vechi filme dispărute. Pot spune, prin urmare, că deși ceea ce am reușit să adun constituie o bază de date cu memorii de istorie cinematografică, acestea sunt, totuși, filme existente și intenționez ca, după susținerea tezei de doctorat, fragmente din acestea, importante din punctul de vedere al istoriei orașului, să le prezint într-un film documentar, iar baza de date să o fac accesibilă în scopul unor noi cercetări și analize detaliate în domeniu.

Aș dori să continui cercetările, pe lângă extinderea bazei de date, cu analiza filmărilor de amatori din oraș, extinzând perioada până în zilele noastre, căci adevărata epocă de aur a filmului de amatori a început după anii 1950. Consider importantă culegerea peliculelor de amatori, deoarece acestea nu au, încă, o arhivă corespunzătoare, iar suporturile filmice – printre care și casetele VHS – nu mai prezintă calitatea corespunzătoare.

Bibliografie

AASMANN, Susan

2009 Home Movies: a New Technology, a New Duty, a New Cultural Practice. In. KMEC, Sonja-Viviane THILL (eds.): *Private Eyes and the Public Gaze: The Manipulation and Valorisation of Amateur Images*. Kliomedia, Amsterdam, 45-54.

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Budapest

BALOGH Gyöngyi –ZÁGONI Bálint

2009 *A kolozsvári filmgyártás képes története 1913-tól 1920-ig*. Filmtett Egyesület, Kolozsvár; Magyar Nemzeti Filmarchívum, Budapest

BARKÓCZI Janka

2017 *Ezerszemű filmhíradó. Vizuális propaganda Magyarországon 1930–1944*. L'Harmattan, Budapest

BELTING, Hans

2003 *Kép-antropológia. Képtudományi vázlatok*. Kijárat Kiadó, Budapest

2008 Kép, médium, test: az ikonológia új megközelítésben. *Apertúra*. Filmelméleti és filmtörténeti szakfolyóirat. Ősz 4 (1).
<http://apertura.hu/2008/osz/belting>

BÍRÓ, Yvett

2007 *A hetedik művészet*. Osiris, Budapest

BLOS-JÁNI Melinda

2015 *A családi filmezés genealógiája. Erdélyi amatőr médiagyakorlatok a fotózástól az új mozgóképfajtáig*. Erdélyi Múzeum–Egyesület, Kolozsvár

BORDWELL, David

1996 *Elbeszélés a játékfilmben*. Magyar Filmintézet, Budapest

CLARKE, David B. (szerk.)

1997 *The Cinematic City*. Routledge, London, New York

CSÁSZI Lajos

2002 *A média rítusai. A kommunikáció neodurkheimi elmélete*. Osiris Kiadó–MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest

DÁNÉ Tibor Kálmán – EGYED Ákos – SIPOS Gábor – WOLF Rudolf (szerk.)

2001 *Kolozsvár 1000 éve. A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Kolozsvár

FEJŐS Zoltán

2000 Az idő – képzetek, rítusok, tárgyak. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A megfoghatatlan idő*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 7–22. (Tabula könyvek 2.)

2005 A nyilvános városszöveg. In N. Kovács Tímea – Böhm Gábor – Mester Tibor (szerk.): *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Kijárat, Budapest, 211–225.

FLUSSER, Vilém

2005 [1990]. The City as a Wave-Trough in the Image-Flood. *Critical Inquiry* Vol. 31 (Winter), No. 2. 320–328.

FODOR László

1963 *Din istoricul cinematografelor și al filmului mut din Cluj în anii 1896–1912 și 1919–1924*, kézirat, Arhiva Națională de Film, Bukarest

FORGÁCS Péter

1995 A családi mozi archeológiája. In: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk*. Osiris, Budapest, 109–124.

GELENCSÉR GÁBOR

2004 A film városa, a város filmje. *Pannonhalmi Szemle* 2. 57–64.

GERBNER, George

2000 *A média rejtett üzenete*. Osiris, Budapest

GERGELY A. András – BALI János (szerk.)

2008 *Város-képzetek. Az antropológiai megismerés árnyalatai*. Könyv Kiadó Kft. – MTA PTI – ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest

GRODAL, Torben

2004 Megismerés, érzelem, az agyműködés folyamatai és a narráció. In: Vajdovich Györgyi (szerk.): *A kortárs filmelmélet útjai*. Palatinus, Budapest, 402–440.

GYÁNI Gábor

1995 *A modern város történeti dilemmái*. Csokonai Kiadó, Debrecen

2012 *Az urbanizáció társadalomtörténete*. Korunk, Komp-Press, Kolozsvár

GYARMATI Zsolt

2005 *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán: Séták a monarchiabeli Kolozsváron*. Komp-Press, Kolozsvár

GYÜREY Vera – KURUCZ Márton – VERESS József

2009 *A Filmarchívum – A Magyar Nemzeti Filmarchívum története a kezdetektől napjainkig*. Magyar Nemzeti Filmarchívum, Budapest

HEATH, Stephen

2004 Narratív tér. In: Kovács András Bálint (vál.): *A kortárs filmelmélet útjai*. Palatinus Kiadó, Budapest, 119–181.

JAKAB Albert Zsolt

2012 *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

JORDÁKY Lajos

1980 *Az erdélyi némafilmgyártás története*. Kriterion, Kolozsvár

1968 *Istoria producției de filme mute din Transilvania*. Arhiva Națională de Filme, București

LYNCH, Kevin

1960 *The Image of the City*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England

NIEDERMÜLLER Péter

1994 A város: kultúra, mítosz, imagináció. *Mozgó Világ* 5. 5–17.

1995 A város és a városi kultúra: antropológiai megközelítés. In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk*. Osiris Kiadó, Budapest, 235–248.

NORA, Pierre

1999 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *AETAS* 3.

<http://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html>

RÂPEANU, Tudor

2008 *Filmul documentar România 1897–1948*. Mentora, Bukarest

SZABÓ Árpád Töhötöm

2004 Látható és láthatatlan terek Kolozsváron. *Néprajzi Látóhatár* XIII. 3–4. 87–112.

SZABÓ SÓKI László

2009 A magyar oktatófilm története a kezdetektől 1931-ig. *Magyar Pedagógia* 109. (1) 29–47.

TARNAY László

1998 *Mi az, ami látható, és mi az, ami nem? A filmi befogadás kognitív szintjei* Metropolis 2., (4) 66–71.

2002 A látás dialektikája In: *Köztes képek, a filmelbeszélés színterei*. Sapientia Kolozsvár, 159–180.